
РЕЦЕНЗІЇ

© Олександр Сич* (Чернівці)

РЕЦЕНЗІЯ НА КНИГУ:

ВАЙНЕР АМІР. ЗБАГНУТИ ВІЙНУ: ДРУГА СВІТОВА І ДОЛЯ БІЛЬШОВИЦЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ / ПЕРЕКЛАД З АНГЛІЙСЬКОЇ СВІТЛАНИ КУЛІНСЬКОЇ. КИЇВ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2024. 440 с.

Автор рецензованої книжки — Амір Вайнер, американський історик, професор, фахівець у царині радянської історії, директор Центру російських, східноєвропейських та євразійських досліджень Стенфордського університету (США).

Книжка складається зі вступу, трьох частин, які містять шість розділів, і післямови, а також низки світлин, таблиць і розлогої бібліографії. У вступі поданий доволі глибокий історіографічний огляд наукових публікацій з означеної проблематики, який засвідчує глибоку обізнаність автора у темі свого дослідження.

Насамперед впадає в око, що дослідження А. Вайнера базується на великому масиві різноманітних матеріалів з радянських, російських та українських архівів, що надає книзі справжньої науковості та ґрунтовності. Варто зауважити, що автор використав не тільки такі традиційні для істориків

джерела, як офіційні (урядові й партійні) документи, архівні справи, дані статистики, спомини, пресу тощо, але й публіцистичну та художню літературу, а також вірші, тексти пісень. До речі, використання творів художньої літератури є, на наш погляд, доволі рідкісним явищем серед вітчизняних науковців. Останні чомусь вважають їх залучення до суто наукових досліджень недоречним, так би мовити, несолідним, ненауковим. Навпаки, американський історик неабияк послуговується ними, справедливо вважаючи, що вони відображали не тільки настанови уряду та партії, але й тогочасні реалії соціопсихологічного стану радянського суспільства. Так, ілюструючи процес формування нових поколінь радянської еліти у розділі 1-му під назвою «Міф і влада: постання повоєнної еліти», він аналізує — й відповідно посилається — на такі твори радянських письменників, як «Фронт» Олександра Корнейчука, «З фронтовим привітом» Валентина Овечкіна, «Кавалер Золотої Зірки» Семена Бабаєвського та деякі інші. Неодноразово звертається він до художніх творів і в інших розділах.

Амір Вайнер розглядає Другу світову війну (відому у Радянському Союзі як «Велика Вітчизняна війна») як ключову подію радянської історії, яка, з його точки зору, величезною мірою

* д.і.н., професор, завідувач кафедри всесвітньої історії
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
DSc in History, Professor, Head of the Department of World History,
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
orcid.org/0000-0002-1886-4283
o.sych@chnu.edu.ua

позначилася на долі більшовицької революції. Він намагається довести цю тезу, аналізуючи суспільно-політичне життя, ідеологію та практики радянської влади переважно на прикладі Вінниччини.

Вінницька область, проте, як і інші окуповані нацистами європейські території СРСР, дуже постраждала у роки війни. У книзі, зокрема, зазначається: «Нацистська політика геноциду, депортацій і голоду спустошила регіон. Коли Червона армія звільнила Вінницю, населення міста становило менш ніж чверть від довоєнних ста тисяч мешканців. Зі 140 тисяч євреїв регіону окупацію пережила ледве сьома частина» (с. 23). Промисловість, сільське господарство й система освіти регіону були практично знищені, як і більшість театрів, лікарень та велика частина житлового фонду.

На матеріалах, що характеризують становище області під час війни та у повоєнні роки, автор розглянув процеси становлення повоєнної еліти, зміни в ідеологічних наративах, чистки рядового складу партії, націоналістичний рух та проблему колабораціонізму. Всупереч поширеним серед сучасних українських істориків твердженням про суцільну русифікацію України у радянський період її історії, Амір Вайнер, характеризуючи суспільно-політичну ситуацію та національний склад партійних організацій у повоєнний період, робить категоричний, але підтверджений відповідними документами висновок: «На політичній арені домінували етнічні українці, ветерани Червоної армії» (с. 98).

Як нам видається, цінність рецензованого твору полягає в тому, що його автор сфокусував свою увагу на тих проблемах, які залишалися поза увагою не тільки радянських (що значною мірою зрозуміло), але й істориків пострадянського періоду, або таких проблемах, що зазнали лише фрагментарного чи поверхневого висвітлення. Наприклад, цікаво було дізнатися про стосунки між ветеранами партизанського руху і ветеранами Радянської армії у повоєнні роки (с. 86–90). З цього приводу він писав: «Для панівної групи Червоної армії, яка тепер стояла на чолі регіону, колишні партизани були уособленням усього, проти чого вони боролися. У діях партизанів вони вбачали відблиски «партизанщини» часів громадянської війни (цим терміном позначали непокірність та анархізм). У ставленні офіцерів регулярної армії до партизанів переважало презирство» (с. 90).

В останні роки існування СРСР і у 1990-ті роки багато було написано про масові депортації Радянським урядом окремих народів (чеченців, інгушів, кримських татар та ін.) під час війни. Але незрівнянно менше написано про подібні явища у СРСР до війни (хоча й у значно менших масштабах). Тоді як, за словами Вайнера, «депортації стали постійною прикметою життя на Вінниччині» у 1930-х рр. (с. 162), зокрема стосовно таких етнічних меншин, як поляки та німці. Керівні кадри у сільських радах, де мешкали представники зазначених етнічних груп, були замінені етнічними українцями, а діловодство у них переведено на українську мову (с. 161), проте як і навчання у школах. Останній момент особливо цікавий з огляду на припинення політики коренізації загалом на початку 1930-х рр.

У книзі подано порівняння довоєнних та повоєнних кампаній чисток; характерними рисами других, за визначенням автора, були «тотальність і неможливість спокути», на відміну від перших (с. 169). Відбувалося це чи то через буквально розуміння указів про чистки, що надходили з Москви, чи то через завбачливу тактику перестрашування, але органи радянської влади в Україні демонстрували палке завзяття до боротьби з указаними згори ворогами (с. 173).

Автор проводить цікаве порівняння ставлення до явища колабораціонізму на теренах СРСР і в європейських державах. Участь у колаборації з німецько-фашистськими окупантами була у

Амір Вайнер – американський історик та професор радянської історії Стенфордського університету. Він досліджує тему демографічної політики, тоталітаризму, Другої світової війни та масового насильства. Вайнер є директором Центру російських, східноєвропейських та євразійських досліджень у Стенфорді, а його дослідження включають історію КДБ і державне стеження часів Радянського Союзу. Він є автором книг, а також численних статей про вплив Другої світової війни на радянську державу, соціальну історію Другої світової війни та радянську прикордонну політику.

джен у Стенфорді, а його дослідження включають історію КДБ і державне стеження часів Радянського Союзу. Він є автором книг, а також численних статей про вплив Другої світової війни на радянську державу, соціальну історію Другої світової війни та радянську прикордонну політику.

ISBN 978-966-378-918-7

9 789663 789187 >

Радянському Союзу своєю «чорною міткою», яка заперечувала можливість будь-якої «політичної чи соціальної реабілітації, навіть в умовах крайньої потреби у кваліфікованих кадрах» (с. 204). Така політика вирізняла його з-поміж інших європейських країн, де протягом перших 10 післявоєнних років відбувалися амністії більшості засуджених за колабораціонізм.

Докладно, із залученням багатого фактичного матеріалу, в тому числі про маловідомі чи замовчувані події (напр., про єврейський погром у Києві у вересні 1945 р.) розглядається у книзі антисемітська кампанія у СРСР у повоєнні роки. Кампанія проти «космополітизму» кінця 1940-х, на думку автора, полягала в тому, що євреї вважалися чужорідним елементом у національному тілі держави (с. 217). «Проте навіть на піку офіційно заохочуваної антисемітської кампанії сотні тисяч євреїв лишалися членами партії, служили в армії та безлічі інших політичних інститутів» (с. 228). Це відображало, на погляд Вайнера та й багатьох зарубіжних дослідників, доволі дивний феномен радянської системи — «політично обґрунтоване застосування насильства державою й одночасне культивування етнонаціональної специфіки» (с. 229).

«Зіткненню між радянським українством та сепаратистським етноцентричним націоналізмом» (с. 24) автор присвятив окремих, 5-й розділ, на початку якого зазначає: «Прагнення етнічної чистоти та віра в агресивність як природний стан людських стосунків становили ядро офіційно прийнятої ідеології інтегрального націоналізму» (с. 265). У цьому розділі простежено, як її носії — українські націоналісти — діяли на теренах Вінницької області. «У культурно русифікованій та етнічно неоднорідній Вінниці» (с. 269) націоналісти проголошували євреїв, поляків і росіян, яких називали кацапами, смертельними ворогами українського народу й вдавалися щодо них до безжалюбних каральних акцій. Чимало уваги автор приділив такому «непопулярному» серед сучасних українських істориків сюжету, як активна участь націоналістів у винищенні єврейського населення, що стало, по суті, складовою Голокосту. Додамо від себе, що так само діяли литовські, латиські, естонські та інші націоналісти на окупованих нацистською Німеччиною радянських територіях.

На жаль, з цього розділу важко зрозуміти, як націоналістичний рух сприймався власне українським населенням Вінницької області. Зрозуміло, що після 1930-х рр. у значній його частині були вагомі причини погано ставитися до Радянської влади й відповідно прихильно до пропаганди українських націоналістів, про що Вайнер в одному з попередніх розділів згадує. Але не варто забувати, що за роки Радянської влади в Україні народилося 1–2 покоління українців, які іншої влади не знали й були виховані саме у дусі радянської ідеології. Ця обставина, на наш погляд, значною мірою й пояснює, чому в центральних та східних областях України (на відміну від західних) націоналістичний рух не зміг забезпечити собі соціальну підтримку.

Проте А. Вайнер «виправився» у наступному розділі — «Із селян — у радянські громадяни, із селян — в українці», де міститься пояснення такій долі націоналістичного руху. Він пише, що після війни антиколгоспні, а отже, й антирадянські, настрої серед українського селянства, яке зазнало голоду 1946–1947 рр. і на яке робили свою основну ставку націоналісти, були доволі поширеними. «Але село повстанням не вибухнуло. Колгоспна система не розвалилася, а місцеве селянство не перейшло масово в табір націоналістів. Натомість сталося прямо протилежне. ... Замість затятих антирадянських прихильників націоналізму або виснаженої, пасивної маси там поставала активна радянізована спільнота» (с. 328). Не виправдалися сподівання націоналістів і стосовно молоді, яку вони оспівували як «ключову соціальну категорію для своєї справи», проте змушені були визнати, що «місцева молодь є відчутно радянізованим прошарком» (с. 333). «Величезна сила радянської українськості» (с. 359) виявилася потужнішою, ніж ідеологія та практика українського націоналізму. Крім того, націоналісти не могли второпати, чому «страждання, завдані радянським режимом, мали наслідком не націоналізм і сепаратизм, а прилучення до національної політики СРСР» (с. 357). Тому, після відновлення Радянської влади, українські націоналісти, як зауважує автор, розглядалися як «внутрішній ворог», щодо них велася винищувальна політика, часто-густо застосовувалися позасудові розстріли та прилюдні страти. За п'ять років після повернення Радянська влада викоренила останні сліди збройної націоналістичної боротьби на Вінниччині (с. 202).

Загалом рецензована книга залишає позитивне враження. Щоправда, у тексті зустрічаються деякі вислови, які, так би мовити, «дряпають вухо», напр., «новий набір тропів» (с. 20), «осенсовити війну» (с. 24), «радянці» (с. 28–29), «значенневі парадигми» (с. 31), «ригідність каральних практик» (с. 172), «виключальна пам'ять» (с. 213), «віктимізація» (с. 255), «пуристи» (с. 280) та ін. Проте це вочевидь недоречності перекладу з англійської, а не закид автору. Його історична ерудиція, глибока «зануреність» у тему свого дослідження, використання широкого кола різноманітних джерел, що містять багато цікавих і важливих фактів, статистичних даних, спостережень тощо не можуть не викликати поваги. А ось стиль викладу матеріалу, як видається рецензенту, не зовсім зручний для

сприймання. Аналізуючи той або інший аспект, пов'язаний з війною та її наслідками, Вайнер постійно вдається до екскурсів (на що, безумовно, має право) у передвоєнний час або у повоєнні роки, вільно переходить від одного сюжету до іншого, потім повертаючись до попереднього (іноді, як зазначалося вище, навіть в інших розділах), часто не обмежується розглядом обраних проблем власне на матеріалах Вінниччини, а розглядає їх у загальносоюзному контексті (внаслідок чого на багатьох сторінках про Вінницьку область навіть не згадується). Такий стиль і відповідно структура викладу, на нашу думку, ускладнює складання у читача цілісного уявлення про сутність розглядуваних і, зазвичай, непростих процесів та явищ, які піддав аналізу автор твору.

Не з усіма твердженнями й оцінками автора рецензованої монографії можна погодитися, наприклад, що «війна витіснила решту засадничих міфів, таких як громадянська війна та колективізація села...» (с. 20). Таке твердження звучить занадто категорично й викликає сумніви. Не заперечуючи величезного значення, яке надавалося пам'яті про «Велику Вітчизняну війну» в ідеологічному пантеоні радянської ідеології (хоча 9 травня почалося відзначатися як свято лише з 1965 р.), рецензент може вказати на цілу низку кінофільмів, спектаклів, книжок, пісень, присвячених саме Громадянській війні, які з'явилися в радянському суспільстві у 1950–1970-х рр. і сучасником появи яких він був. Принагідно можна пригадати знамениті рядки «Сентиментального маршу» поета-фронтовика, учасника саме війни 1941–1945 рр. Булата Окуджави: «Но если вдруг когда-нибудь мне уберечься не удастся, какое новое сражение ни покачнуло б шар земной, я всё равно паду на той, на той далёкой, на гражданской, и комиссары в пыльных шлемах склонятся молча надо мной».

Звісно, можна полемізувати з автором щодо деяких його умовиводів, міркувань і узагальнень, проте це аж ніяк не знецінює вражаючої роботи, яку провів Амір Вайнер, працюючи над обраною темою, яка позначена безумовною оригінальністю, а зібраний і проаналізований ним емпіричний матеріал доводить її наукову й історичну актуальність, бо справді допомагає *збагнути* значення такої доленосної події, якою була Друга світова війна.